

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОСТІ ТА РЕФОРМИ У ВІЙСЬКУ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В 1-й пол. I ст. до н.е.

У статті проаналізовано стан римського війська за період від Союзницької війни до кінця 60-х років I ст. до н. е. Узагальнено перетворення в армії Риму за цей період, а також розглянуто ряд реформувань, проведених деякими воєначальниками, зокрема Суллою (спроба реформ у сфері вищого командування і чи вони дійсно мали місце, деякі тактичні нововведення). Детально описано соціально-етнічну складову змін у легіонах, підкреслюючи визначальну роль Союзницької війни в цих процесах. Описано зростаючу роль полководців не лише у політичному житті Риму, тобто втручання у державні інститути та спроби їх похитнути, а й перетворення їх у фактично незалежних від Риму діячів, які узурпували владу (Сулла) чи прагнули до неї (Катіліна). Згадано про практику вербунку, неоднозначний підхід до якого викликає і буде викликати суперечки серед дослідників. Особлива увага приділена елементам професійності в середовищі римських військових – вишколі, тривалій службі та постійній військовій практиці. Розглянуто деякі соціальні, етнічні, політичні проблеми римської держави у військовому аспекті, без яких неможливо комплексно розглянути ті зміни, які сталися у римській армії першої половини I ст. до н. е.

Ключові слова: військо, легіонери, легіони, набір, Помпей, Сулла.

Постановка проблеми. Зміни у військовій системі Стародавнього Риму періоду пізньої республіки часто пов'язують з реформаторськими ініціативами Гая Марія. У нашому дослідженні, опертому на першоджерелах та працях сучасних дослідників, зроблено спробу відмежувати так звані реформи Марія, які начебто мали визначальний вплив на римську армію заданого періоду, від тих нововведень та змін, які мали місце в першій половині I ст. до н. е. В першу чергу, мається на увазі поступовий перехід до професійного війська. Сама проблема професійності

Олійник Микола Андрійович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи та іноземних мов, Українська академія друкарства, м. Львів.

Пасічник Михайло Степанович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи та іноземних мов, Українська академія друкарства, м. Львів.

© Олійник М.А., Пасічник М.С., 2023

полягає в тому, чи дійсно воно мало риси професійного, чи все ще залишалось традиційним, тобто з практикою міліційного набору. Також важливим є показати роль особистості у реформуванні римської армії пізньої республіки.

Новизна дослідження. Загалом, обмаль комплексних досліджень даного напрямку військової історії у сучасній історіографії. Винятком є дві наукові розвідки, які, на жаль, залишилися для нас недоступними – Міхала Норберта Фашчі (*Proces profesjonalizacji armii rzymskiej w III-I w. p.n.e. Roma, Romae, Romae...: materiały z I Międzywydziałowej Konferencji Studenckich Kół Naukowych skupionych wokół starożytnego Rzymu..* Т. 1 і 2. Kraków: Wydawnictwo AT Group, 2011. S.167-183.) і Тоні МакАртура (*Should Roman Soldiers be Called “Professional” Prior to Augustus? Journal of Military History.* 2021. Vol. 85. Issue 1, 9-26). Та навіть ці праці охоплюють значно ширші хронологічні рамки (від III-II ст. до н. е.), аніж наше дослідження. Хоча деякі аспекти розглядалися у багатьох інших роботах дослідників давньоримської мілітарії (див. нижче), але бракує узагальненого аналізу задавної проблеми. Новизна полягає у спробі окреслити реформи та зміни у римському війську I ст. до н. е. з наголосом на визначальному значенні визначних постатей у цих процесах.

Метою і завданням статті є розгляд і аналіз усіх нововведень, змін та реформ, що стосувалися армії Стародавнього Риму 90-х – 60-х років I ст. до н. е.

Історіографія проблеми. Становище римського війська заданого періоду отримало широке висвітлення в працях багатьох дослідників. Деякі аспекти реформ, зокрема тих, які стосувалися вищого військового командування, були предметом розгляду істориків XIX – першої половини XX ст. – Теодора Моммзена (*Моммзен, 2001*) та Георга Вейта (*Kromayer & Veith, 2018*). Вже в другій половині XX ст. з'являються роботи істориків, які спеціалізувалися на військовій історії; вони неодноразово зачіпали у них питання змін в пізньореспубліканській армії (*Brunt, 2001; Gabba, 1994; Rich, 1983; Smith, 1958*). Системний підхід до означеної проблеми простежується у вчених, які комплексно розглядали збройні сили Риму і суспільно-політичний розвиток римського соціуму, які по суті тоді були нерозривними, адже міліційна система на той час продовжувала бути домінантною в системі комплектування війська (*Blois, 2000; Blois, 1987; Keawney, 2007*).

Важливою історіографічною складовою нашої праці є біографічні дослідження, адже, як ми вже згадували, роль особистостей у зміні деяких складових військової організації Стародавнього Риму була одною з визначальних (*Faszczka, 2018; Southern, 2004*).

Виклад основного матеріалу. Початок I ст. до н. е. відмічений цілим рядом змін, які стосувалися римського війська. Цей період важливий трьома знаменними подіями в історії Риму, що мали значний вплив на пізньореспубліканську армію, – Союзницькою війною (90-88 рр. до н. е. – далі усе датування років – до н. е. – *прим. Авт.*), першою (88-87) і другою (83-82) громадянськими війнами та диктатурою Сулли (82-78). І війни, і суспільно-політична ситуація в державі не могли не позначитися на деяких механізмах функціонування армії – командуванні, наборі, фінансуванні, а також на характері легіонів, їхньому зв'язку з вищим командуванням.

Союзницька війна, однією з причин якої було несправедливе, часто брутальне та жорстоке ставлення до «не римлян», значною мірою внесла свої корективи та зміни в етнічний склад легіонів, переважно завдяки вливанню в них італіків. Війна формально закінчилася перемогою Риму, фактично – італіків. Римське громадянство поширилось майже на усю Італію (окрім *Gallia Cisalpina*) та означало повну перебудову республіки на основі муніципіїв (*Bringmann, 2010: 230-231; Gabba, 1994: 149-150*).

Не можна оминати такої проблеми, як мобілізація до війська. Її темпи – від закінчення Союзницької війни до другої громадянської війни – дещо скоротилися (*Brunt, 2001: 449*). Немає доказів того, що перелічені вище війни суттєво вплинули на додатковий набір протягом періоду між 88 і 60 рр. Проте, в цей час, як доводить Франсуа Готьє, починає практикуватися рекрутування місцевого населення, наприклад, у провінційні гарнізони чи залоги, тобто на територіях, де не велися тривалі військові дії. Тут канадський історик, найімовірніше, має на увазі появу допоміжних підрозділів – *auxilia* з числа неримського населення, адже у свої розвідці відсилає до військової реформи Августа (*Gauthier, 2020: 290*). Серед інших причин можна назвати ведення масштабних воєн, а також проблеми з доукомплектуванням внаслідок бойових і небойових втрат, адже Італія як основна територія набору громадян у легіони була далеко, а воєначальникам було необхідно поповнювати на місцях свої армії. Потрібно розуміти,

що військові дії велися далеко не лише від Риму, а й від Італії, у прикордонних провінціях та недавно завойованих землях, де полководець тривалий час був відірваний від центру. Ізоляція нерідко обумовлювалася чи посилювалася політичною ситуацією в самому Римі, як було, наприклад, в роки війни Сулли з Мітрідатом (87–84 рр.). Таким чином, кількісний і якісний склад набраних легіонів нерідко залежав від самих обставин та обстановки на місцях ведення бойових дій або навколо них, про які в Римі просто не були достатньо обізнані. Тому й не було строгої регламентації стосовно набору, а значить, командуючому нерідко доводилось вирішувати питання поповнення війська самостійно, інколи без розпоряджень сенату або всупереч їм (*Игнаренко, 1976: 177*).

У зв'язку зі збільшенням кількості військовозобов'язаних задля набору легіонерів визріла необхідність відправляти у провінцію спеціальних вербувальників від консулів – *conquistores* (App. BC. 1.86; Plut. Crass. 6) (*Игнаренко, 1976: 101, 142*). Як зазначає професор Ноттінгемського університету Джон Річ, в період пізньої республіки вербунок до війська здійснювався в деяких регіонах Апеннінського півострова. Вже згадані *conquistores* виконували свою роботу лише за посередництвом властей колоній та муніципіїв. В творах Цицерона зустрічаємо згадки про цих вербувальників і нарікання на те, що Італія страдала від військових наборів (Cic. Prov. Cons. 2.5; Cic. Pro Mil. 25.67; Ad Att. 8.21.1) (*Smith 1958: 50*). Дж. Річ не впевнений, наскільки *delectus* за участі *conquistores* був актуальним для II ст., адже надто мало джерельних даних і переконаний в тому, що вже в I ст. на майнову кваліфікацію не зважали при наборі новобранців. Він називає Сюзницьку війну переломним моментом в способі рекрутування. На його думку, до її початку зберігався традиційний набір, за винятком 107 р. і, можливо, 105-103 рр. Ця практика могла бути переглянута після важких виснажливих воєн 80-х років I ст. Те, що наступники Сулли могли не повернутися до традиційних процедур (мається на увазі *delectus*), не повинно нас дивувати, адже й 70-ті роки також не вирізнялися спокійним життям для держави. Італійські громади продовжували відправляти поповнення для війська, але тепер лише для легіонів. Навряд чи в цей час список *iuniores* (*tabulae ioniorum* могли відігравати важливу роль під час традиційного набору – Liv. 24.18.7) міг бути

переглянутий до перепису 70/69 pp. і пізніше. Неможливість римської влади здійснити перепис населення у важкі для республіки часи автоматично відкинула необхідність використання *tabulae*. Та, навіть якщо б майновий ценз все ж таки зберігався, в I ст. могло бути чимало заможних селян, які могли кваліфікуватися як *adsidui*, ще й з урахуванням надання громадянства більшій частині жителів Італії (Rich, 1983: 328-329). Дж. Річ посилається на авторитетну працю Пітера Бранта «Roman Manpower», у якій вчений довів, що армії пізньої республіки набиралися переважно у провінції. В Римі до цього кроку (мається на увазі *delectus* у самому Вічному Місті – М.О., М.П.) вдавалися лише у випадку великої необхідності (Brunt, 2001: 376 off.). Та, як вважає Дж. Річ, *conquisitores* не вважали за обов'язкове брати до уваги власність військовозобов'язаного, зважаючи на значну кількість *adsidui*, навіть з невеликим майном і враховуючи постійну потребу в новобранцях (Rich, 1983: 329-330). Причину цього явища можна вбачати й у фінансовій стороні – сенат і командувачі на місцях мали змогу економити на оплаті *stipendium*. Така інтеграція провінціалів у римську військову структуру закріпилася в подальшому військовими реформами Октавіана (Gauthier, 2020: 290, 295-296).

Стосовно термінів проходження військової служби, то завдяки такому джерелу, як *Tabula Heracleensis*, ми дізнаємося, що для легіонної піхоти вона становила 6 років, а для кінноти – 3 роки (Tab. Her. 2.89-91 = ILS 6085), але, на думку Лоуренса Кеппі, така цифра могла бути теоретичною нормою, а не фактичною практикою, зважаючи на часті військові дії того часу (Keppie, 1998: 57). Також з цього документа випливає, що роки служби рахувалися не за календарними роками, а за сезонами кампаній. В інскрипції уточнюється, що половина календарного року дорівнювала одному року військової служби (Tab. Her. 1.91-92) (Brunt, 2001: 401-401; Smith, 1958: 6-7; Faszczka, 2014: 29).

Різняться думки вчених і щодо професійності пізньореспубліканського війська. Більшість з них обережно підходить до тези про завершеність процесу професіоналізації римських вояків вже після реформ Гая Марія і завдяки йому самому. Наприклад, Лукас де Блої у своїх працях дає визначення “майже професіонали” (near professionals) (de Blois, 1987: 15-16, 18, 21; de Blois, 2000: 15). Так само трактує легіонерів Франсуа Кадю та Катрін Вольфф – quasi-professionnel (Cadiou, 2002: 88; Wolff, 2010: 26). Майкл Сейдж

говорить про напівпрофесійну армію – semi-professional army (Sage, 2018: 241). Причому дослідник зазначає, що за Сулли з'являються легіонери, які проходять шлях від центуріона до вищих адміністративних посад, що раніше було неможливим. Приклад – Луцій Фуфідій (Flor. Epit. 2.9.23; Oros. 5.21.3; Sall. Fr. 15.52; Plut. Sull. 31.3), сулланський центуріон, який став пропретором (намісником) Бетики (*Hispania Baetica*) (Sage, 2018: 241). Також показовою є кар'єра Марка Петрея, який прослужив більше тридцяти років на посадах військового трибуна, префекта союзницьких контингентів і легата (Sall. Cat. 59.6) (Cowan, 2017: 23; Keppie, 1998: 55). Про розвиток професійності римського війська свідчить й поява в I ст. термін *homo militaris* – «військова людина» або «військовик» (Sall. Cat. 45.2, 59.6; Cic. In Pis. 54) (Sage, 2018: 241-242).

Перейдемо тепер до розгляду сулланської реформи, яка деякою мірою, мала певне відношення до описаного вище командування арміями. Вона полягала в тому, що вища військова влада (*imperium maius*) (Aul. Gell. 13.15.10) відокремлювалася від громадянської (*potestas*) (Серегеев, 1938: 232). Формально військом розпоряджались коміції, які вручали *imperium* виборним магістратам, але фактично цей інститут завдяки Суллі опинився в руках сенату. Відаючи зовнішньою політикою та державним казначейством, цьому вищому державному органу належала і верховна військова влада, а саме: призначення на вищі посади у війську (надання вже згаданого *imperium*); оголошення війни; підписання миру; проведення наборів у військо; визначення чисельності вояків для походу; виділення матеріальних засобів для ведення війни. Промагістрати – проконсули і пропретори цивільної влади не мали, будучи обмеженими у своїх повноваженнях військовим імперіумом, – сенат розподіляв між ними певні посади перед відбуттям у провінції. До реформи Сулли ця двоякість (розподілення посад коміціями і сенатом) полегшила розв'язування міжпартійних чвар, дозволяючи стороні, незадоволеній розподілом військ і провінцій, апелювати як до сенату, так і до коміцій. Першими так поступили маріанці у 88 р. (Plut. Sulla. 8). Забігаючи наперед, до таких прийомів іколи вдавалися й інші діячі, наприклад, Цезар (Suet. Div. Iul. 12) а значить, реформа могла бути відмінена або цього закону не завжди дотримувались.

Сулла, напевне, зробив спробу запобігти подібному розвитку подій у майбутньому. Тому він послабив значення коміцій та провів децентралізацію військового командування, передавши його промагістратам (Сіс. Ad fam. 1.9.25, 3.6.3, 8.8.8). Диктатор розумів, що в майбутньому загрозою для сенату і держави (та й для нього самого – прим. Авт.) може стати якийсь непокірний проконсул, який опираючись на військо (як колись вчинив і сам диктатор – М.О., М.П.), піде на Рим. Причому проконсул у провінції міг розпоряджатися військами, які чисельно могли бути набагато більшими, аніж традиційні консулярні армії. Як приклад – *imperium* Помпея в 67 р. (Kromayer & Veith, 2018: 165). Починаючи з часів Сулли, консул і претор повинні були займатися лише державними справами і підпорядковуватися сенату та народним зборам; проконсули і пропретори – лише військовими справами. Консулам і преторам заборонялася будь-яка військова справа, проконсулам і пропреторам – політична діяльність на час наданих повноважень. Сулла продовжив термін консулату з одного року (згідно з римською конституцією термін перебування магістратів при владі обмежувався роком, але часто допускалися винятки – прим. Авт.) на два. Перші два роки усі десять вищих магістратів присвячували себе державним справам у Римі, а на наступні – військовим у провінції. Там вони цивільної влади вже не мали, будучи обмеженими військовим імперіумом (Игнатенко, 1976: 179-180; Сергеев, 1938: 232; Kromayer & Veith, 2018: 181). Таким чином, після роботи у сфері політики консули і претори (вже як проконсули і пропретори) мали можливість відбути до місця проходження військової служби у провінції. Була вимога до проконсула залишити провінцію протягом тридцяти днів, коли в того завершувались повноваження – задля того, щоб звільнити місце для свого наступника (Игнатенко, 1976: 200-201; Моммзен, 2001: 389). Стосовно *imperium*, то, коли закінчувався встановлений термін його надання, юридична сила цього повноваження не завершувалася до того часу, поки не прибував наступник і не приймав командування (Моммзен, 2001: 387). Георг Вейт вважає, що впорядкування відносин на рівні вищого командування відбулося між 82 та 79 рр. (Kromayer & Veith, 2018: 160, note 516). Отже, тепер верховна військова влада та призначення на вищі посади, рівно як і оголошення війни та підписання миру, належали виключно сенату (фактично – диктатору). За ним утримувалася

прерогатива в особливих випадках оголошувати постанови про наділення магістратів надзвичайними повноваженнями (необмежена диктаторська влада), тобто консулів, преторів, народних трибунів та проконсулів (*senatum consultum ultimum*). Проходження магістратур, послідовність і проміжок між різними посадами визначалися відтепер спеціальним уставом (*census ordo magistratuum*). Також тільки сенат мав право оголошувати воєнний стан у державі (*decretum tumultum*) (Сергеев, 1938: 232). Консул і претор могли бути усунені від посади тільки народом (народними трибунами чи через коміції – прим. Авт.); проконсула ж і пропретора призначав і звільняв сенат. Таким чином, в результаті згадуваної постанови уся військова влада була підпорядкована сенату, в крайньому випадку, з формального боку.

Ми вже зазначали, що деякі тактичні зміни, наприклад, такі як побудова та шикуння легіону, були запроваджені саме внаслідок Союзницької війни (Олійник, Стрельбицька, 2021: 266). Зокрема, це стосується й появи когортального легіону, адже ще до цієї війни контингенти *socii* доповнювали римське військо саме когортами (Liv. 25.14.4, 25.14.8). Під час протистояння з Римом італіки не стали дробити свої підрозділи на дрібніші маніпули, а формували когортні легіони. Адже кому, як не союзникам, були відомі слабкі сторони маніпулярної тактики, і їй вони протиставили потужнішу бойову одиницю – когорту. Також когортний легіон (5 000 чол.) за чисельним складом перевершував легіон маніпулярний (4 500 чол.). В союзників була можливість формувати легіони в силу невичерпності людських ресурсів; у римлян їх не було так багато, тому останнім було необхідно або об'єднати маніпули в когорти і протиставити італікам подібний за бойовими якостями когортний легіон, або шукати додаткові людські ресурси, що на той момент було вкрай важко (App. BC. 1.49). Вже після Союзницької війни, коли італіки стали повноправними громадянами Риму, основний військовий контингент став італійським за своєю суттю і когортна система остаточно закріпилася в структурі легіону. П'єр Канья говорить про велику кількість селян-італіків, які стали легіонерами після 88 р. (Cagniard, 2007: 82). Таке вливання нових громадян у склад легіонів не було якимось важким реформатуванням і не вимагало значних зусиль із заміни озброєння та вишколу, адже ще Лівій (Liv. 8.8.2) відзначав подібність (*sic!*) латинів і римлян на полі бою – а це період Другої

Латинської війни (340–338). Згідно з іншою теорією когорта як тактична складова легіону з'явилася внаслідок перешикування союзницьких *extraordinarii*, які знаходилися на флангах римського війська під час розгортання легіонів на полі бою (Олійник М. А., Стрельбицька С. М., 2021: 266).

Переходячи до розгляду змін у кінних підрозділах римської армії, відмітимо, що Єремія МакКолл, автор чи не єдиного на даний час дослідження з розвитку республіканської кінноти, підтримує тезу про неможливість швидкого зникнення громадянської кавалерії внаслідок Союзницької війни (McCall, 2008: 102). Згідно з Полібієм союзників у кінноті було в три рази більше, ніж римських громадян (Polyb. 6.26.6). Консульська армія з двох легіонів містила 4 000 кіннотників, з яких близько 600 були римськими громадянами. Логічно, що після війни представників вершницького стану вже заміщують колишні *socii*, а тепер – римські громадяни (Олійник, Стрельбицька, 2021: 270). Як стверджує Є. МакКолл, наслідки війни з італіками дають значний привід до зникнення кавалерії з числа громадян, хоча не так раптово. Військові дії настільки катастрофічно виснажили доросле чоловіче населення республіки (*roman manpower*), що їх можна порівняти з часами Другої Пунічної війни на території Італії (218-209), адже мобілізаційний потенціал країни значно ослаб внаслідок частих військових наборів (McCall, 2008: 105). До зими 89 р. римляни зібрали щонайменше 15 легіонів, а це 75 000 чоловік. Загальна ж кількість римлян, що служили, могла скласти приблизно 175 000 чоловік (Brunt, 2001: 437-439). Повстали, ймовірно, стягнули до війська не більше ніж 130 000, а сумарно – це величезна частина вільного чоловічого населення Італії.

Також потрібно розуміти, що війна вдарила по рекрутаційних можливостях не лише римлян, а й лояльних союзників, які вже не могли забезпечити Риму необхідної кількості кавалерії. Це штовхало й мотивувало сенат до рішучих дій в плані пошуку усіх можливих способів для залучення до війська нових громадян Риму. Хоча, за словами Г. Вейта, долучення *alae* до легіонів відбулося саме після 88 р. і, як ми припускаємо, австрійський історик мав на увазі саме кіннотників із колишніх соціїв (Kromayer & Veith, 2018: 160 note 516, 164). Проте й на цьому поприщі існували проблеми, й один із доказів цього – командування Луцієм Юлієм Цезарем когортами галлів, нумідійською і

мавретанською кавалерією та піхотинцями під Ацеррами (разом, близько 12 000 воїнів – прим. Авт.) в 90 р. Це був перший задокументований випадок, коли консул очолив військо не з римлян, і важливий доказ того, що сенату було надзвичайно важко на той час знайти боєздатних громадян, а тим паче сформувати з них певну бойову одиницю (McCall, 2008: 107). Нам відомо про кавалерійські турми, які були в розпорядженні Сулли у 88 р., під час Першої Мітрідатової війни (App. Mith. 30) (Faszczka 2010: 31). М. Фашча піддає сумніву достовірність інформації, поданої Аппіаном. Якщо вона відповідає дійсності, – пише він, – то римлянам довелося впровадити якісь нові способи вербування *equites*, враховуючи низьку ефективність римських кавалеристів у попередніх війнах, в першу чергу, у війні з кімврами і тевтонами (Олійник, Стрельбицька, 2021: 270; Faszczka, 2010: 30-31). Протилежною є думка Є. МакКолла, який доводить про існування кінноти з римських громадян у складі римського війська, протягом усього I ст., наводячи чисельні згадки про це античних авторів (Suet. Gram. 9; Plut. Sull. 29.5; Plut. Pomp. 64.1; Front. Strat. 4.7.32; App. BC. 5.138) (McCall, 2002: 101-103). Їх наводить і польський дослідник (Plut. Caes. 42; Plut. Pomp. 69; App. BC. 2.76; App. BC. 2.76; Cass. Dio. 41.3-4; Plut. Caes. 45; Plut. Pomp. 71; Suet. Div. Iul. 68), але наполягає на епізодичності їх застосування та фактичному зникненні таких підрозділів вже після битви при Фарсалі в 48 р. (Faszczka, 2010: 31-33). Можливо, вони й не відігравали вже такої ролі, як це було на полях битв попередніх століть, але продовжували існувати, навіть в роки імперії. Це демонструє даність традицій почесної служби для еквітів, яка не обривалася століттями (Олійник, Стрельбицька, 2021: 270-272).

До тактичних нововведень цього періоду, яке почало застосовуватися й у пізніший час, можна віднести введення бойового резерву на поле битви. Вперше резервний підрозділ застосував Сулла у 86 р. під час битви при Херонеї (Plut. Sull. 18.4; App. Mithr. 42) (Brizzi, 1997: 574).

Наступною проблемою, яка, на нашу думку, є важливою з точки зору важливих змін, що відбулися в римському війську, є поява приватних («клієнтських») армій. Відносини «патрон-клієнт» були нормою для римського суспільства. Вони полягали у заступництві, допомозі і захисті покровителя, а взамін клієнт присягався на вірність і підтримку своєму патрону. Звичайно, що

як винагороду легіонери часто вимагали від свого патрона-командира певних винагород, як правило, матеріальних. Ф. Готьє частину своєї дисертаційної роботи присвятив дослідженню цього явища, зосереджуючись на фінансовій частині проблеми (Gauthier, 2015:128-181). Особливо він виділяє консула Марка Ліцинія Красса, який фінансував підпорядковану йому армію. В Цицерона є згадка про те, що в 71 р. проконсул надав війнам зброю, оплачену за власний кошт: «...шість легіонів та чимало допоміжних військ – кінних і піших» (Cic. Par. Stoic. 6.45). Підтвердженням цього є й пасажі в інших авторів (Cass. Dio. 40.27.3; Plin. NH. 33.134; Plut. Crass. 2.9, 10.2). Також Крассу належить фраза, яка ілюструє його діяльність стосовно армії: «...не є багатієм той, хто не може утримувати військо власним коштом» (Cic. De off. 1.8.25). Приклад Красса не був поодиноким, адже в пізній республіці спостерігалася чітка тенденція до використання приватних грошей для фінансування військової діяльності (Keawney, 2007: 31-32). Як зазначила Патрісія Саузерн, цей полководець міг мати на увазі те, що в його епоху держава не завжди мала змогу виконувати ряд функцій (в силу різних чинників – надзвичайних подій, віддаленості від столиці тощо – *М.О., М.П.*), покладених на певні державні органи та посадових осіб (сенат, консули), зокрема стосовно організації армії, набору в легіони (Southern, 2004: 16). Звичайно, не можна відкидати й політичних амбіцій, честолюбства та використання війська задля власного збагачення. Приклад – набір війська Гнеєм Помпеем у 83 р.

Однією з найважливіших змін, яка стала переломною та вплинула не лише на римське військо, а й на політичне життя республіки, була зростаюча роль командуючих арміями та їх взаємозв'язок з простими вояками, нижчим і середнім офіцерським складом (надання *imperium*, поява *esprit de corps* та військової клієнтели, нарешті, творення приватних армій(прим. Авт.).

Зазначимо й таку властивість деяких полководців, як харизма, якою були обдаровані Марій, Сулла та Помпей. Без неї важко було б їм керувати масами вояків. Обділеним цією рисою, згідно з А. Ківні та Р. Кованом, з когорта відомих воєначальників того часу був лише Лукулл. До такого висновку вчені, найімовірніше прийшли, аналізуючи напружені стосунки між ним і військом у роки Третьої Мітрідатової війни (69 р., 67 р.) (Covan, 2017: 31; Faszczka, 2014: 137-148; Keawney, 2007: 33, 85, 95). Лукулл,

можливо, і не володів харизмою, зате був блискучим вояком і командиром на полі бою, впевненістю і енергією вмів мотивувати своїх підлеглих (Covan, 2017: 31). Так чи інакше, такі військові діячі, як Марій, Сулла, Помпей, Красс та інші, значно вплинули на своїх наступників, і вже ті, за допомогою своїх армій, фактично домоглися тих перетворень, які змінили республіку на принципат. Проте, не можна говорити про I ст. як час занепаду республіки (Crook, Lintott, Rawson, 1994: 773). Це був, радше, період розвою та реформ, епоха трансформацій, в тому числі й в римській армії. Не завжди ці реформування проходили гладко та без певних кардинальних змін, зачіпаючи й політичну сферу, але вони наближали інший етап – закріплення попередніх здобутків й запровадження постійного професійного війська.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна виокремити таке: 1. Внаслідок Союзницької війни змінився етнічний склад легіонів, переважно завдяки вливанню в них італіків. 2. У зв'язку з тим, що колишні союзники стали римськими громадянами внаслідок надання їм *Civitas Romana*, в якості легкої піхоти були задіяні допоміжні підрозділи з числа іберійців, нумідійців та греків. Таким чином, відбулася трансформація римської армії внаслідок зникнення легкоозброєної піхоти та кінноти з числа *socii* і дедалі частого використання підрозділів неіталійських народів – майбутніх *auxilia*. 3. Збільшення практики рекрутування легіонерів з місцевого населення. Такий набір здійснювали для поповнення провінційних гарнізонів чи залог, тобто на територіях, де не велося тривалих воєн. Також його проводили задля підтримки легіонів, дислокованих у провінціях. Мається на увазі додатковий набір (*supplementum*) воєначальниками задля поповнення чисельності – і не лише допоміжних когорт, а й легіонів. Одна з причин – проблеми з доукомплектуванням внаслідок бойових і небойових втрат, адже Італія як основна територія набору громадян в легіони була далеко від заморських провінцій. 4. Зростання ролі *conquistores* у зв'язку зі збільшенням кількості військовозовов'язаних і необхідності створення нових легіонів задля ведення бойових дій у далеких землях. 5. Зменшення італійськими громадами обов'язкової практики використання списків *iuniores* через *tabulae ioniorum* задля набору для поповнення війська. Це можна пояснити неможливістю римської влади здійснити перепис населення у важкі для республіки часи громадянських воєн, військових дій у провінціях та соціальних конфліктів. 6. Стосовно

добровільного проходження служби (*voluntaiorum*) та обов'язкового традиційного набору (*delectus*) в першій половині I ст., то ця проблема й надалі залишається відкритою через недостатнє її висвітлення у античних джерелах. З огляду на зростаючу потребу у військовій силі, *conquistores* могли не зважати на майновий стан військовозобов'язаного, і легіони поповнювали як *voluntarii*, так і *lecti*. З іншого боку, кількість *adsidui* збільшилась після війни із союзниками, і навіть новобранці з невеликим майном могли поповнювати ряди легіонів. 7. Не можна стверджувати, що римська армія даного періоду було вже повністю професійною. Рисами професійності володіла лише частина військових, яка не бачила для себе іншого заняття, окрім військового ремесла, і постійно знаходилася *sub armis esse*. Деякі з них зробили стрімку кар'єру – від простого легіонера чи центуріона до вищих адміністративних посад, що раніше було неможливим. 8. Сулла провів військово-адміністративну реформу, згідно з якою були обмежені повноваження намісника провінції. Згідно з реформою виборна державна посада відмежовувалася від військових компетенцій, хоча це не зупиняло в майбутньому командувачів провінційними арміями від виступів проти центральної влади, а то й штовхало до захоплення влади в Римі. 9. Остаточне закріплення когортної системи побудови і шикунання легіону. 10. Ми не підтримуємо тверджень про розпуск легіонної кінноти; кінні підрозділи з числа римських громадян продовжували існувати у складі легіону в силу їхньої елітарності, хоча й частково могли заміститися колишніми соціями. Ця служба слугувала своєрідним трампліном для подальшої політичної та військової кар'єри. Таким чином, певна кількість громадян проходила службу в кавалерії, але загальну її кількість вже складали вихідці з Іспанії, Галлії та Африки. 11. Запровадження використання бойового резерву на полі битви (вперше Суллою у 86 р.). 12. Набір, формування та фінансування легіонів, часто без відома та дозволу на те центральної влади. 13. Зростаюча роль командуючих арміями та їх взаємозв'язок із простими вояками, нижчим та середнім офіцерським складом. 14. Ми не можемо погодитися з Артуром Ківні та Міхалом Норбертом Фацією стосовно їхньої тези – «реформи Марія і Сулли» (Faszczka, 2002: 86; Keawney, 2007: 37), радше – «реформи Марія, Помпея, Красса, Сулли та інших воєначальників», в силу їхніх значних впливів на римське військо першої половини I ст.

Використані посилання

Игнатенко А. В. (1976). Армия в государственном механизме рабовладельческого Рима эпохи Республики: Историко-правовое исследование. Свердловск : Сред.-Уральск. кн. изд-во. 208 с.

Моммзен Т. (2001). *История Рима. В 5 т. Т. 2. Кн. 4. От битвы при Пидне до смерти Суллы*. М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков «Фолио». 525 с.

Олійник М. А., Стрельбицька С. М. (2021). Зміни у тактиці та організації легіону на зламі II-I ст. до н. е. *Zaporizhzhia Historical Review*. Vol. 4(56). С. 261–274.

Сергеев В. С. (1938). Очерки по истории Древнего Рима. Часть I. Москва: ОГИЗ. 372 с.

Blois de L. (2000). *Army and Society in the Late Roman Republic: Professionalism and the Role of the Military Middle Cadre*. Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. P. 11-32.

Blois de L. (1987). *The Roman Army and Politics in the First Century Before Christ*. Amsterdam: J. C. Gieben Publisher. VI+112 p.

Bringmann, K. (2010). *Historia Republiki Rzymskiej. Od początków do czasów Augusta*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. 332 s.

Brizzi G. *Storia di Roma. 1. Dalle origini ad Azio*. Bologna: Patron. 574 p.

Brunt P. A. (2001). *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*. Oxford: Oxford University Press. XXI+762 p.

Cadiou F. (2002). A propos du service militaire dans l'armée romaine au IIe siècle av. J.-C.: le cas de Spurius Ligustinus (Tite-Live, 42, 34). *Hommages à Carl Deroux, II. Prose et linguistique, Médecine (Collection Latomus, 267)*, p. 76-90.

Cagniat P. (2007). *The Late Republican Army (146-30 BC)*. A Companion to the Roman Army. Ed. P. Erdkamp. Oxford: Blackwell, p. 80-95.

Cowan R. (2017). *Roman Legionary 109-58 BC: The Age of Marius, Sulla and Pompey the Great*. Oxford: Osprey Publishing. 64 p.

Crook J. A., Lintott A., Rawson E. Epilogue (1994). *Cambridge Ancient History. Second edition. Vol. IX. The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, p. 769-776.

Erdkamp P. (2006). *Army and Society*. A Companion to the Roman Republic. Ed. N. Rosenstein & R. Morstein-Marx. Oxford : Blackwell, p. 278-296.

Gabba E. (1994). Rome and Italy: the Social War. *Cambridge Ancient History. Second edition. Vol. IX. The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, p. 104-128.

Gauthier F. (2015). *Financing War in the Roman Republic 201 BCE – 14 CE*. A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements of the degree of Doctor of Philosophy. Department of History and Classical Studies. Montréal: McGill University. 263 p.

Gauthier F. (2020). The transformation of the Roman army in the last decades of the Republic. *Romans at War. Soldiers, Citizens, and Society in the Roman Republic*. Ed. Jeremy Armstrong & Michael P. Fronda. London: Routledge, p. 283-296.

Faszczka M. N. (2014). *Bunty w późnorepublikańskich armiach rzymskich (88-30 przed Chr.)*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Adama Ziółkowskiego. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 270 s.

Faszczka M. N. (2010). Jazda rzymska w okresie SCHYŁKU republiki. *Nowy Filomata*. XIV. Nr. 1, s. 27-33.

Faszczka M. R. (2002). "Reformy Mariusza" i ich prawdziwi autorzy. *Nowy Filomata*. №1. S. 77-86.

Keawney A. (2007). *The Army in the Roman Revolution*. New York: Routledge. 160 p.

Keppie L. (1998). *THE MAKING OF THE ROMAN ARMY: FROM REPUBLIC TO EMPIRE*. London: Batsford. 272 p.

Kromayer J. & Veith G. (2018). *Historia wojskowości Greków i Rzymian. Tom 2. Rzym w okresie Cesarstwa*. Oświęcim: Napoleon V. 367 s.

McCall J. (2002). *The Cavalry of the Roman Republic*. London: Routledge. 208 p.

Rich J. W. (1983). The Supposed Roman Manpower Shortage of the Later Second Century B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. Vol. 32. Issue 3, p. 287-331.

Smith R. E. (1958). *Service in the Post-Marian Roman Army*. Manchester University Press. VII+76 p.

Southern P. (2004). *Pompejusz Wielki*. Warszawa: Świat Książki. 240 s.

Wolff C. (2010). Les volontaires dans l'armée romaine jusqu'à Marius. *Latomus*. 2010. № 69. 18-28.

References

Ignatenko A.V. (1976). *The Army in the State Machinery of the slaveholding Rome during the Republic: Historical and legal research*. Sverdlovsk, Middle-Ural Book Publishers. 208 p. (rus.).

Mommsen T. (2001). *History of Rome. In Five Volumes. Vol. 2. Book 4. From the Battle of Pydna to the death of Sulla*. Moscow, AST Publishing; Kharkiv, Folio Publishing. 525 p. (rus.).

Oliynyk M.A. & Strelbycka S.M. (2021). Changes in the Tactics and organization of the Legion at the Turn of the 2nd – 1st BC. *Zaporizhzhia Historical Review*. Vol. 4. No. 56, p. 261-274 (ukr.).

Sergeev V. S. (1938). *Essays on the history of Ancient Rome. Part I*. Moscow: OGIZ Publisher for Social –Economic Literature, 372 p. (rus.).

Brizzi G. *Storia di Roma. 1. Dalle origini ad Azio*. Bologna: Patron. 574 p. (it.).

Bringmann K. (2010). *A History of the Roman Republic. From the beginnings to the time of Augustus*. Poznań: Poznan Publishing House. 332 p. (pol.).

Blois de L. (2000). *Army and Society in the Late Roman Republic: Professionalism and the Role of the Military Middle Cadre*. Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, p. 11-32. (eng.).

Blois de L. (1987). *The Roman Army and Politics in the First Century Before Christ*. Amsterdam: J. C. Gieben Publisher. VI+112 p. (eng.).

Brunt P.A. (2001). *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*. Oxford: Oxford University Press. XXI+762 p. (eng.).

Cadiou F. (2002). A propos du service militaire dans l'armée romaine au IIe siècle av. J.-C.: le cas de Spurius Ligustinus (Tite-Live, 42, 34). *Hommages à Carl Deroux, II. Prose et linguistique, Médecine (Collection Latomus, 267)*. 2002, p. 76-90 (fr.).

Cagniard P. (2007). *The Late Republican Army (146-30 BC)*. A Companion to the Roman Army. Ed. P. Erdkamp. Oxford: Blackwell, p. 80-95. (eng.).

Cowan R. (2017). *Roman Legionary 109-58 BC: The Age of Marius, Sulla and Pompey the Great*. Oxford: Osprey Publishing. 64 p. (eng.).

Gabba E. (1994). Rome and Italy: the Social War. *Cambridge Ancient History. Second edition. Vol. IX. The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press, p. 104-128. (eng.).

Gauthier F. (2015). *Financing War in the Roman Republic 201 BCE–14 CE*. A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements of the degree of Doctor of Philosophy. Department of History and Classical Studies. Montréal: McGill University. 263 p. (eng.).

Gauthier F. (2020). The transformation of the Roman army in the last decades of the Republic. *Romans at War. Soldiers, Citizens, and Society in the Roman Republic*. Ed. Jeremy Armstrong & Michael P. Fronda. London: Routledge, p. 283-296. (eng.).

Faszczka M.N. (2014). *Mutiny in the late Republican Roman armies (88-30 BC)*. Doctoral dissertation written under the supervision of dr. hab, prof. Adam Ziólkowski. Warsaw: University of Warsaw, 270 p. (pol.).

Faszczka M.N. (2010). Roman cavalry during the decline of the Republic. *News Filomata*. XIV. Nr. 1, p. 27-33 (pol.).

Faszczka M.R. (2002). "Marius's reforms" and their real authors. *News Filomata*. No.1, p. 77-86 (pol.).

Keawney A. (2007). *The Army in the Roman Revolution*. New York: Routledge. 160 p. (eng.).

Keppie L. (1998). *THE MAKING OF THE ROMAN ARMY: FROM REPUBLIC TO EMPIRE*. London: Batsford. 272 p. (eng.).

Kromayer J. & Veith G. (2018). *Historia wojskowości Greków i Rzymian. Vol. 2. Rome during the Empire period*. Oświęcim: Napoleon V. 367 p. (pol.).

McCall J. (2002). *The Cavalry of the Roman Republic*. London: Routledge. 208 p. (eng.).

Rich J. W. (1983). The Supposed Roman Manpower Shortage of the Later Second Century B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. Vol. 32. № 3, p. 287-331. (eng.).

Smith R. E. (1958). *Service in the Post-Marian Roman Army*. Manchester University Press. VII+76 p. (eng.).

Southern P. (2004). *Pompejusz Wielki*. Warszawa: Świat Książki. 240 s. (pol.).

Wolff C. (2010). Les volontaires dans l'armée romaine jusqu'à Marius. *Latomus*. 2010. № 69. 18-28. (fr.).

Oliynyk M., Pasichnyk M.

THE ISSUES OF PROFESSIONALISM AND REFORMS IN THE ROMAN ARMY OF THE FIRST PART OF THE IST CENTURY BC

Transformations in the military system of ancient Rome during the Late Republic period are often associated with Gaius Marius reform initiatives. In our study, based on primary sources and studies of modern researchers, an attempt is made to distinguish the reformist initiatives of Marius, which allegedly had a crucial influence on the Roman army of the given period, in comparison to the ones that occurred in the first part of the 1st century BC. First of all, it meant a gradual transition to the professional army. The issue of professionalism itself is whether it really had the features of a professional or whether it still remained traditional one, based on the system of

militia recruitment. It was also important for us to show the role of the individual in reforming the late republican army. In this context, we can speak of “military reforms of Marius and Sulla”, not just “military reforms of Marius”.

The article analyzes the state of the Roman army in the period from the Allied War to the end of the 60's of the first century BC. The transformations in the Roman army throughout the period, a number of reforms carried out by some military leaders, including Sulla (attempt at reforms in the field of high command and whether it really took place, some tactical innovations) are generalised. The socio-ethnic component of changes in the legions contains thorough description, emphasizing the decisive role of the Social War in those processes. The crucial impact of generals is described not only on the political life of Rome, their interference in state institutions but their attempts to thrust the situation, additionally, transfiguration of those individuals into independent figures of Rome who usurped power (Sulla) or sought it (Catiline). The practice of recruitment, the ambiguous approach to which is and will controversially interpreted by various researchers is mentioned. Particular attention is paid to the elements of professionalism in the Roman army – military training, service length and regular military practice. It cannot be said that the Roman army of this period was already fully professional. Only a part of the army, that was exceptionally involved only in military craft and was constantly *sub armis esse*, possessed professional traits. Some of them made rapid careers, from simple legionnaires or centurions to senior administrative positions that had been previously unattainable for the military. Sulla's possible military-administrative reform, which restricted the powers of the provincial governor as well as an elected state position from military power, consequently, that fact did not stop future provincial army commanders from speaking out against the central government, moreover, they even were encouraging the seizure of power in Rome.

Some social, ethnic, political issues of the Roman state in the military aspect are considered in order to scrupulously investigate the transformations that occurred in the Roman army of the first half of the first century BC. Due to the lack of comprehensive research on this area of military history in modern historiography, we have tried to fill this gap.

Keywords: army, legionnaires, legions, recruitment, Pompey, Sulla.